

FORMY CITŮ

Lacanovská teorie

MILOŠ KUČERA

Formy citů

Lacanovská teorie

doc. PhDr. Miloš Kučera, CSc.

z Pražské skupiny školní etnografie

Recenzovali:

prof. PhDr. Jiří Kabele

doc. PaedDr. Jan Slavík, CSc

Redakce Mgr. Bronislava Čechotková

Obálka a grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Miloš Kučera, 2008

ISBN 978-80-246-1432-8

ISBN 978-80-246-2370-2 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Fantómi cizích jmen	/ 12
1. HLAVNÍ TEZE	/ 13
1.1 Patero forem	/ 14
1.2 Celkový přístup	/ 16
2. METODOLOGIE	/ 19
2.1 Okolnosti výzkumu a přehled metod	/ 20
2.2 Charakter rozhovorů	/ 21
2.2.1 Etnografické zaměření	/ 21
2.2.2 Subjektivita v rozhovorech	/ 22
2.2.3 Vhled informantů	/ 26
3. OSOBY A JEJICH TŘÍDA	/ 29
3.1 Seznam žáků páté, později šesté třídy	/ 30
3.2 K psaní portrétů	/ 30
3.2.1 Milostné chování, milostné typy	/ 30
3.2.2 Čtverec forem citů	/ 31
3.2.3 Behaviorální popis forem	/ 32
3.2.4 Diferenciální diagnóza forem	/ 35
3.3 Holky	/ 37
3.4 Kluci	/ 61
3.5 Sociogram třídy	/ 92
4. SOCIOMETRICKÝ SLOVNÍK	/ 97

4.1	Soupis sociometrických výroků	/ 98
4.2	Význam výroků	/ 101
5.	ETNOSOCIOMETRIE	/ 107
5.1	Nápadné rysy prostředí ve třídě	/ 108
5.1.1	Interpretační postoj	/ 108
5.1.2	Stádnost a její projevy	/ 110
5.1.3	Kulturní a symbolická stránka projevů	/ 117
5.1.4	Diagram hříchu a fixace	/ 122
5.2	Dar a výměna	/ 125
5.2.1	Úvodní poznámka	/ 125
5.2.2	„Záhada“ daru ve francouzské antropologii a psychoanalýze	/ 126
5.2.2.1	<i>Dar u M. Mausse</i>	/ 126
5.2.2.2	<i>Dar u C. Lévi-Strausse</i>	/ 129
5.2.2.3	<i>Dar u M. Godeliera</i>	/ 132
5.2.2.4	<i>Dar u J. Lacana</i>	/ 133
5.2.2.5	<i>Druhy objektů a nové schéma forem citů</i>	/ 136
5.2.3	Výměna a dar ve třídě	/ 137
5.2.3.1	<i>Morálka v antropologii daru</i>	/ 137
5.2.3.2	<i>Věci z hlediska etnosociometrie</i>	/ 139
5.2.3.3	<i>Výměna při klasických sbírkách</i>	/ 142
5.2.3.4	<i>Výměna v jednotlivých formách citů</i>	/ 145
5.2.3.5	<i>Věci v lásce</i>	/ 148
5.2.3.6	<i>Průběžná rekapitulace: antropologie věcí ve třídě</i>	/ 151
5.2.3.7	<i>Hledání školního potlače</i>	/ 154
5.3	Závěr etnosociometrie (bližní, soused a jiné postavy)	/ 157
6.	VLNY	/ 163
6.1	Pojem vlny obecně	/ 164
6.2	Transgresivní vlny sexuální	/ 168
6.2.1	Vlny sexuálního škádlení	/ 168
6.2.1.1	<i>Termín „škádlení“ a pojem „táborů“</i>	/ 168
6.2.1.2	<i>Přehled sexuálního škádlení ve třídě</i>	/ 169
6.2.1.3	<i>Interakce škádlení s ostatními formami citů: hledisko sexuální distribuce</i>	/ 171
6.2.1.4	<i>Interakce forem jako jejich použití aktéry</i>	/ 172
6.2.1.5	<i>Vlny škádlení: resumé pomocí otázky perverze</i>	/ 176
6.2.2	Vlny – „společenské“ hry	/ 183
6.2.2.1	<i>Hra ve vybrané odborné literatuře</i>	/ 183
6.2.2.1.1	<i>Pojetí hry u J. Huizingy</i>	/ 183

6.2.2.1.2 Pojetí hry u R. Cailloise	/ 185
6.2.2.2 <i>Sexuální hry ve škole</i>	/ 188
6.2.2.3 „Společenské“ hry a pornografie	/ 194
6.2.2.3.1 Typologie sexuálních her	/ 194
6.2.2.3.2 Vymezení sexuálních „společenských“ her	/ 195
6.2.2.3.3 Ukázky pornografické produkce žáků	/ 197
6.3 Vlny typu šarivari	/ 204
6.3.1 Projevy šarivari ve třídě	/ 204
6.3.2 Formální vymezení „velkého“ šarivari	/ 207
6.3.3 Podoba šarivari ve třídě	/ 209
6.3.4 Šarivari v odborné literatuře	/ 210
6.3.4.1 <i>Šarivari u Lévi-Strausse</i>	/ 210
6.3.4.2 <i>Pařížské kolokvium k šarivari</i>	/ 212
6.3.4.3 <i>Pojetí H. Rey-Flauda</i>	/ 214
6.3.5 Šarivari ve třídě: specifika a resumé	/ 216
6.4 Vlny očisty (ve formě hry „baba“)	/ 218
6.4.1 Popis hry „Máš na sobě“	/ 218
6.4.2 Pik a baba (etymologická hříčka)	/ 221
6.4.2.1 <i>Vstupní poznámka k pojům</i>	/ 221
6.4.2.2 <i>Pik</i>	/ 222
6.4.2.3 <i>Baba</i>	/ 225
6.4.2.4 <i>Interakce pojmů pik a baba</i>	/ 227
6.4.3 Výklad hry „Máš na sobě“	/ 228
7. PARTY	/ 235
7.1 Party ve třídě, výskyt a druhy podle pohlaví	/ 236
7.2 Party a ostatní formy citů	/ 238
7.2.1 Obecné formule sexuální distribuce	/ 238
7.2.2 Další rysy part: čas a účast	/ 241
7.3 Mužské party a ženy	/ 245
7.4 Party a byrokracie, formy citů a psaní	/ 248
7.4.1 Dobrodružství vs. tajemství	/ 249
7.4.2 Písemnosti ve formách citů	/ 253
7.5 Party vývojově	/ 261
8. KAMARÁDSTVÍ	/ 265
8.1 Terminologie kamarádství a přátelství	/ 266
8.2 Zvláštní témata kamarádství (přátelství)	/ 267
8.3 Dimenze a stupně kamarádství	/ 268
8.3.1 Činnost přátelství u Aristotela	/ 269
8.3.2 Význam kamarádství ve škole	/ 275

8.3.3 Škála kamarádství	/ 283
8.3.4 Exemplární kamarádství: Komendova čtveřice	/ 285
8.3.5 Kamarádství ve školní etnografii	/ 287
8.4 Nepřítel přítel (ve stopách F. Nietzscheho)	/ 289
8.4.1 Dvojí motto	/ 290
8.4.2 Volání nepřítele	/ 291
8.4.3 Nietzsche a Freud	/ 293
8.4.4 Postavy forem citů: nové schéma	/ 295
8.4.5 Moderní modely přátelství	/ 296
8.4.5.1 <i>Vzdálenost v přátelství (Nietzsche a Kant)</i>	/ 296
8.4.5.2 <i>Fantómi a věci</i>	/ 298
8.4.5.3 <i>Nevědomé rozhodnutí a prázdnota přítele</i>	/ 299
8.4.5.4 <i>Přátelství dle Blanchota</i>	/ 302
8.5 Nepřítel nepřítel (ve stopách C. Schmitta)	/ 313
8.6 Nepřátelství ve třídě	/ 318
8.6.2 Nepřátelství podle part	/ 318
8.6.2 Válka s nepřítelem	/ 321
8.6.3 Napadané osoby	/ 323
8.6.4 Bilance nepřátelství ve třídě	/ 324
8.6.5 Nepřátelští přátelé a přátelští nepřátele	/ 325
8.7 Kamarádství a ostatní formy citu	/ 326
8.7.1 Kamarádství diferenciálně	/ 326
8.7.2 Kamarádství a distribuce žen	/ 327
8.7.3 Integrovaná schéma forem	/ 330
8.7.3.1 <i>Sloučení individuálního a kolektivního hlediska</i>	/ 330
8.7.3.2 <i>Aplikace</i>	/ 331
8.8 Další teorie kamarádství (přátelství)	/ 331
8.8.1 Přátelství u Freuda	/ 331
8.8.2 Přátelství u Lacana	/ 334
8.8.3 Kamarádství: provizorní shrnutí	/ 338
8.9 Doplněk: několik epistemologických otázek	/ 341
8.9.1 (Derridova) filozofie a empirická věda	/ 341
8.9.1.1 <i>Mluvěti a jeho oprávnění</i>	/ 341
8.9.1.2 <i>Návrat daru</i>	/ 344
8.9.2 Pohanství vs. křesťanství	/ 352
8.9.3 Malá vs. velká společnost ve formách citů	/ 355
9. PÁROVÁ LÁSKA	/ 357
9.1 Pop-panteon	/ 358
9.1.1 Pop-panteon jako téma	/ 358
9.1.2 Distribuce voleb	/ 360
9.2 Láska ve třídě	/ 367

9.2.1 Pop-panteon a idoly ve třídě	/ 367
9.2.2 Polysémie lásky	/ 369
9.2.3 Láska a ostatní formy citu	/ 370
9.2.3.1 <i>Formule a jejich motivace</i>	/ 370
9.2.3.2 <i>Interakce párové lásky s ostatními formami</i>	/ 371
9.2.3.3 <i>Druhy lásky</i>	/ 374
9.2.3.3.1 Láska kamarádská a láska opravdová	/ 374
9.2.3.3.2 Dočasnost vs. trvalost	/ 378
9.3 Kurtoazní láska	/ 380
9.3.1 Na šlechtických dvorech	/ 381
9.3.1.1 <i>Téma a jeho literatura</i>	/ 381
9.3.1.2 <i>Model fin'amor</i>	/ 382
9.3.1.3 <i>Přijetí modelu</i>	/ 388
9.3.1.4 <i>Šíření modelu</i>	/ 390
9.3.2 Malér trubadúrů jako forma citu	/ 393
9.3.2.1 <i>Láska jazyka (R. Dragonetti)</i>	/ 393
9.3.2.2 <i>Koncept lásky v kurtoazních textech (H. Rey-Flaud)</i>	/ 397
9.3.3 Dvorská láska ve třídě?	/ 401
9.4 Lacanova teorie milostného chování (párové lásky)	/ 406
9.4.1 Nemožnost vztahu, jeho iluze a možnost náhody v milostném aktu	/ 406
9.4.2 Láska a Bůh	/ 414
Résumé: formální teorie forem citů	/ 417
Diskuse	/ 437
Literatura	/ 445

Fantómi cizích jmen

Když jsem v r. 2003 šel do Zelené školy doporučit studentku, ředitelka mě nepoznala. Abych dokázal, že jsem u nich dělal výzkum před řadou let už já, začal jsem na přeskáčku vytahovat vzpomínky na svou třídu. Ředitelka se přidala, trumf přebíjel trumf. Bohužel mi mohla říct, že mezitím jeden z kluků tragicky zemřel. Po něm i třídní učitel už na penzi, ne tragicky, ale stejně zbytečně; na pohřeb přišli bývalí žáci, včetně královny Zuzany Burdové s kočárkem: „Pan učitel mi dycky říkal, že začnu brzy.“

Neuhlazoval jsem z piety pasáže o dvou pozoruhodných a stále ostrých zjevech: koneckonců jsme už *všichni* někde jinde, dokonce i ti, co ještě naplňujeme případné předpovědi. Tato etnografie budiž místem, kde spolu žijeme věčnou a ohraničenou existenci.

Změnil jsem jen jména: příjmení jsem vybral s pomocí telefonního seznamu, křestní jména z kalendáře.

V Praze v září 2006

1. HLAVNÍ TEZE

1.1 Patero forem citů

Ve školní třídě se sociální život rozpadá na interakční formy (vzorce): 1. etnosociometrie, 2. vlny, 3. party, 4. kamarádství, 5. lásky.

Tyto formy považuji za *vyčerpávající*: každé nové chování lze zařadit pod jednu z nich. Předpokládám, že patero forem funguje pro všechny školní třídy, a ještě šířeji pro všechny koedukované society („kluci“ plus „holky“), pokud jsou věkově homogenní (vrstevnické) a pokud nepředstavují ani rodinu ani pracovní skupinu (tým): různost věku, plození a výchova dětí, společná práce za zvláštní organizace a hierarchie by musely být abstrahovány, abychom dostali zpět naše čisté formy.

Specifické vzorce interakcí (různé „city“) se k sobě mají dvojím způsobem. *Holisticky* se jednak *doplňují*: v párové lásce si nelze dovolit sprostá gesta jako v hromadné vlně, kdy všichni kluci honí všechny holky (ale zde zase není možné u milované vydržet, je třeba ji nechat dalším). Jednak *se přenášejí*: v párové lásce na procházce se paní najednou rozběhne po louce, a pán ji honí ... (jako by šlo o vlnu).

R. Caillois (1967) by v této situaci mísení hovořil možná o korupci či zkažení původní hry, vlny; pro J. Piepera¹ by konkrétní vztah představoval *orgán*, složený z několika *tkání*: o existenci různých forem, jejich doplňování a jejich kombinování či přejímání principů se tedy samozřejmě ví. Někdy jsou tyto jednotlivé formy života tematizovány do poměrně samostatných okruhů sociálních věd.

Vtažení těchto velkých, někdy obrovských témat představuje druhou, *komparační* úroveň pojednání forem citů – tou první byla jejich *holistická* empirická existence v daném školním dění (jehož projevy jsem kódoval a třídil tak dlouho, až si materiál už nevyžadoval další pojmovou diferenciaci).

Etnosociometrii jako domorodé se *poměřování se*, a to s neutrální postavou *sousedá* a později též nenáviděného (lidového) *frajera* a rádoby milovaného (biblického) *bližního*, tak studuji

---

¹ Pieper (1994) rozlišuje na rozdíl ode mě tkáně (specifické vzorce interakcí) na *společnost*, *společenství* a *organizaci*.

zejména v souvislosti s otázkou *věcí a dober*, jež má tradici jednak v psychoanalytickém pojmu *sublimace* a její etiky, jednak v antropologických teoriích *výměny* a zejména *daru*.

Vlny, na něž jsem narazil, jsem rozdělil na *transgresivní*, na *skandalizující* a na *očistné*: už tyto termíny navozují souvislost ke *brám*, ke *karnevalu* a až k *rituálu*, k aktu lidové spravedlnosti nazývanému *šarivari* a k *rituálům (periodické) očisty*.

Party jsou probírány zejména v prototypické mužské podobě a v souvislosti s problematikou *grafiky* ve vyznačování a utajování identity.

Kamarádství, a zejména postava *nejlepšího kamaráda*, má svůj korelát v odborné literatuře o jevu *přátelství*, podle J. Derridy (1994) pojmově uchopeném na rodinném modelu *bratra*.

Konečně *lásky*, které jsem u pubertálních dětí našel, připomínaly ty ze šlechtických dvorů, *kurtoazní*, se sloužícím citelem a krutou Paní.

Poslední příklad ukazuje, jak je komparace vybalancována: lásky z 5. a 6. třídy se podobají klasickým trubadúrským jen některými parametry, a to zejména zákazem sexu či jeho minimálními kroky v samotě páru a veřejností této tajné lásky. Historické a antropologické kulturní modely slouží proto jako nástroj výkladu, zatímco původní materiál je vykládaná věc. Pokud tento interpretovaný materiál pomůže v některých detailech osvětlit i ony velké, společenské formy, pak to bude zisk navíc.

Proti této možnosti by svědčila námitka, s níž jsem se při prezentování komparací na různých fórech občas setkával: právě to, že chování dětí vykazovalo podobnost s některými nakonec i slavnými modely, bylo údajně non-autentické, imitační, odkoukané... Kulturně historická informovanost dětí však byla minimální, a pokud něco přebíraly, pak tradicí od starších vrstevníků. Víme navíc z hermeneutiky, že se přejímá jen to, čemu se už rozumí, co by se stejně vytvořilo: když se nějaká societa nachází v podobném rozporu jako jiná před ní. Inženýrská, konstrukční invence žáků byla ohromující, a to proto, že spolu jednak žili natěsno, ve velmi omezeném prostoru, jednak se spolu rychle měnili, „řešili“ pubertu, která postupně zasahovala každého z nich a kterou považovali za téměř nemoc.

Za třetí formy formalizují do *logických výroků*, které se týkají jednoho, ale antropologicky zásadního parametru, a sice *vlastnictví žen*. Formule jsou to stručné a jejich uvedením zde v úvodu by se ztratilo další napětí, proto jen ukázka – např. klukovská parta tvrdí, „*žádný žádnou*“.

Za čtvrté a naposledy kondenzují hlavní poznatky do diagramu čtverce v závěrečném resumé, obsahujícím jak dosavadní hlavní postavy (soused, frajer-bližní, miláček, kamarád, nepřítel, kolega až soupeř), tak odpovídající city (agresivita, závist, láska, nenávisť, kamarádství, konkurence a rivalita); vedle mých vlastních pojmů zde operují především těmi z psychoanalýzy Jacquesa Lacana.

1.2 Celkový přístup

Vedle autorů probírajících ona zmíněná velká témata se odkazují k širokému proudu myšlení, který chápe psychiku jako introjekci (interiorizaci) kultury a některé kulturní formy jako její projekci (exteriorizaci). V této optice proto *formami citu* mohou být míněny kulturní interakční vzorce, jak jsme je uvedli: vždyť třeba taková párová láska není žádnou jednoduchou emocí, ale složitým symbolickým a sociálním případem, v němž vystupuje více osob v různých rolích (milenci si lásku opatrně projevují, pak dokazují, pošťáci jim nosí psaníčka, klevetníci a závistivci intrikují a rozpoutávají proti nim šarivari, parta kluka vylučuje atd.).

Zmíněný proud myšlení je představován mj. dílem W. Diltheye, který ve své popisné a rozčleňující psychologii² nacházel zásadní korelaci mezi strukturou „vnitřního“ zážitku v duševním životě a strukturou „vnější“ hegelovské objektivace ducha, třeba uměleckého díla. Také v kulturně-historické psychologii L. S. Vygotského se objevují obě polohy: raná „*Psychologie umění*“ považuje umění za *společenskou techniku citu*, která dovoluje členům společnosti zvláštní, zkrácený zážitek, a sice katarzi (to je exteriorizace, ukazující zdánlivě nepsychický a nelidský prvek kultury teleologicky určený dělat psychice „dobře“); pozdější část díla se rozbíhá symetrickou tezí, a sice tvrzením o převodu interpsychických souvislostí do intrapsychického světa (interiorizace) pomocí zprostředkujících znaků (1976).

Představa, že *umění* je velmi se hodící nástroj psychiky, by nakonec neměla vzbuzovat překvapení či odpor. Horší je to u jiných prvků kultury, kde by podobná pozice zněla jako *psychologismus*, a to ve dvou bodech: za prvé existují systémové sumace efektů a zvraty, které přesahují intenci jedince, jako je tomu např. makrosociálně u „neviditelné ruky trhu“; za druhé, společnost a kultura jsou říší materiální nutnosti, nikoli duševní zábavy, a dále vnějšího sociálního tlaku na jedince, tlaku ho zotročujícího do neživé podoby, nikoli ho konstituujícího např. jako milence.

Co se prvního bodu (nepředvídatelná a přitom racionalitu tvořící sumace efektů) týče, je nutno ho uznat samozřejmě i pro rozměry tak malé society, jako je třída³: ale tato sumace, při níž někdy můžeme mít pocit stát proti skutečnému sociálnímu organismu, „bytosti“, je rozvíjena podivnými, nevědomými, ale inspirovanými pohyby aktérů. Pozorovatel většinou neví, kde se melodie vzala a proč ji zpívají právě teď (může tomu ale zkusit porozumět jejím začleněním do celku projevů, např. zkoumáním zmíněné komplementarity forem citů).

Co se druhého bodu (materiální nutnost a zotročování jedince) týče, opět ho nelze popřít ani v naší třídě. Ale materiální nutnost (jakožto přirozený motiv, kde snad ani není třeba se rozhodovat a jen slepě konat podle pudu sebezáchovy nebo touhy po majetku) bývá často empiricky vyvrácena chováním jedinců i celých societ: např. rituál ničení dlouho spořenému majetku během potlače jde zcela proti, podobně jako ve škole rozbití nejcennějších autíček nebo náhlé rozpuštění drahé sbírky, její rozdání téměř zadarmo. Sociální tlak (druhý bod druhého bodu)

² Viz *Ideen über die beschreibende und zergliedernde Psychologie* z r. 1894; slovensky *Opisná a rozčleňující psychológia* (1980).

³ Kam navíc také vstupují velké společenské determinace, i kdyby to byly jenom peníze rodičů na módní oblečení dětí nebo jejich pomoc při zakládání sbírek předmětů, které si pak děti samy vyměňují.

je pak často kupodivu něčím, co se jedincům velmi hodí, co zapadá do obrazu (podobně jako výše inspirované chování do systémového efektu) a co nakonec někdy vymýšlejí sami, když to nemohou nalézt existující spontánně: tak se milenecký pár v tomto období léká samoty ve dvou, a vlastně vyžaduje kontrolu ostatními, nepříjemnou veřejností, která ho blokuje; když se tentýž pár třeba chce sebe zakázaně dotknout, uspořádá se hra na fanty („vadí – nevadí“), kde je trestem sankcionováno naopak nesplnění dotyku.

Podobné pojetí vztahu společnosti a jedince zastával ve svých nyní už slavných pracích o *civilizování* N. Elias (např. 1990). Je ovšem zastáváno i v psychoanalýze a v psychoanalýze aplikované na kulturu, jak ji chápal J. Lacan. Ten se více či méně dotkl všech probíraných antropologických kulturních témat, kterým se zde věnuji, a také mi v určité míře zprostředkoval i některá odpovídající díla dalšího francouzského strukturalisty, C. Lévi-Strausse.

Strukturalismus je ideálem z mládí, k němuž se hlásím, aniž bych mu vždy dostál; Lacan mým *maître à penser*, jehož vliv nemůže žádné citování dostatečně vyjádřit.

2. METHODOLOGIE

2.1 Okolnosti výzkumu a přehled metod

Téměř všechna data byla sebrána v 5. a 6. A třídě Zelené školy ve školních letech 1992/93 a 1993/94. O třídu jsem se zajímal již delší dobu, a to z jiných důvodů: panoval v ní dřív patologický nedostatek pozornosti, kvůli němuž se tam nedalo učit, což jsem interpretoval jako reakci na odchod milovaného učitele s kytarou k pistolím a poutům agentury Pinkerton. Situace se po dvou letech zlepšila až přechodem třídy do péče charismatického starého učitele, dívek pod křídla jeho pracovního pláště, kluků pod jeho ukazovátko, vlastně rákosku.

Tento cholericý děd rád vychovával (nejen učil), a k tomu vedl morálně laděné rozhovory s jednotlivými dětmi, pořádal zvláštní třídnické hodiny, zadával si ankety... Jednou také administroval posunutou verzi Hrabalova známého *sociometrického ratingového dotazníku* (SORADu): každý žák měl dát spolužáka do pořadí, dál oznámkovat⁴ a ještě slovně komentovat. Učitele zaujalo nejvyšší postavení Markéty Bartáčkové, kterou měl rád, ale nijak vysoko si jí necenil, a naopak nepřijímání třídou jeho oblíbené Karolíny Honzíkové. Kvůli podobným nesrovnalostem jsem se rozhodl vést s dětmi podrobnější rozhovory, aniž bych měl tušení o různých formách jejich vztahů.

První se přihlásila Zuzka Burdová, které chtěla hlavně mluvit o své *lásce* k Milanovi Hrubému, po ní Milan, který zas chtěl mluvit o milované Zuzce. Milostná volba se ukázala něčím jiným než sociometrická známka. A jak na lásku reagují ostatní, co třeba kluci? – hle, *parta* to neviděla ráda. „Myslíš *kamarády*?“ Tu se ukázalo, že v partě být jenom kamarádi nemusí. „A když kluk s holkou chodí, taky ji může s ostatními honit, jak jsem vás viděl o přestávce?“ – na světle se ocitly *vlny*. Po zjištění forem jsem se pak snažil o každé co nejvíce dozvědět, např. rozhovory určitého údobí jsem vedl tak, abych poznal pravidla nějakého hry nebo rituálu, jindy, abych zas třeba zjistil typy lásek. Také se ukázalo, že samu umělou či vnesenou sociometrii není nutné jako pojem zavrhnout, ale že je možné ji re-interpretovat jako *etnosociometrii*, spontánní hodnocení se domorodců.

---

⁴ Instrukce nebyla na rozdíl od originálního SORADu specifikována: dle Hany Stoklasové to děti pochopily tak, že mají hodnotit spíš (objektivní) chování než (vlastní, subjektivní) sympatie („*ne podle kamarádství, ale jak se chovají, jak vyjadřují a tak*“).